

Се Вэйниннің
«6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін «XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ, қытай
романында әйел теңдігі тақырыбы көрініс табуының көркемдік
ерекшеліктері» тақырыбында дайындаған диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. XX ғасырдың басындағы қазақ пен қытай әдебиеті ортақ мәселеге, яғни әдеби модернизация мәселесіне тап болды. Екі ел арасында әдеби алмасу онша көп болмағанымен, әлем әдебиетінде өтіп жатқан үдерістер, әсіресе Ресей және батыс елдердің мәдениеті мен әдебиеті екеуіне де әсер етті. Бұл ықпал сол кездегі қазақ және қытай жазушылары аударған ресейлік және батыстық әдеби шығармалар арқылы кірген. Жаңа заманның лебін сезген қазақ пен қытай зиялылары бұрынғы әдет-ғұрыптарды сынға алып, әйел теңсіздігі мәселесіне көңіл аударып, оны ұлт-азаттық мәселесімен байланыстырып қарастырады. Соның себебінен әйел теңсіздігі мәселесі XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ және қытай романдарының ортақ тақырыбына айналды.

Гендерлік теңдік тақырыбына қалам тартқан зиялылар екі елдің әдебиетіндегі заманауи романның пайда болуына атсалысты. Олар, бір жағынан, елдің ежелгі әдебиетінен өзіне керек нәр алып, сол кездегі қоғам жағдайына сәйкес келетін асыл дәстүрді жалғастырады. Екінші жағынан, жаңа жаңашылдыққа батыл қадам басып, бұрын болмаған көркемдік әдіс-тәсілдерді қолданады, әйел теңсіздігі мәселесі арқылы бұқараға жаңа ағартушылық идеяларды таратады.

Диссертациялық жұмыста XX ғасырдың бірінші жартысындағы алғашқы жаңа сипатты қазақ және қытай романдары салыстырылып, екі елдің әдебиетінде ұқсастықтар мен айырмашылықтар айқындалды, көркем идея мен көркемдік әдіс-тәсілдер тұрғысынан жан-жақты зерттелді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. XX ғасырдың басында көшпелі өркениет және ауыз әдебиетімен ерекшеленетін қазақ қоғамы да, отырықшы өркениет пен мыңдаған жылдық жазба әдебиеті тарихы бар Қытай қоғамы да батыс мәдениеті, әсіресе батыс әдебиетінің ықпалында болды. Осының нәтижесінде олардың бұрынғы дәстүрі, этикасы да қатты өзгеріске ұшыраған.

Отаршылдық езгіден жапа шегіп жүрген қалың бұқараны азат ету үшін қалай да жаңа идеологиялық құрал табу сол кездегі қазақ және қытай зиялыларының қамы да, міндеті де болды. Демек, біз зерттеген романдар батыс роман жанрының талаптарына толықтай жауап бере алмайтын еді. Өйткені олардың мазмұны басқаша. Роман жанры мәселесінен гөрі XX ғасыр басындағы қазақ, қытай зиялыларының елді дағдарыстан құтқаруы көбірек қозғалды. Бұл үдерісте олардың қандай сәтсіз тәжірибелері болғаны алдыңғы зерттеулерде көп айтылған, сондықтан біз бұл диссертациялық жұмысымызда, негізінен, олардың жетістіктеріне тоқталып, шығарма астарындағы терең әлеуметтік себептерді тауып көрсетеміз. Ол екі елдің заманауи романдарының дамуының эволюциясын

түсінуге және олардың ортақ сипаттарын табуға мүмкіндік берді. Бұл дегеніміз зерттеуіміздің қазақ және қытай әдебиеті тарихын қарастырудағы маңызы мен өзектілігін дәйектей түседі.

Қазақ әдебиеті тарихында XX ғасыр басындағы әйел теңсіздігі тақырыбы көрініс тапқан қазақ, қытай романдарын жан-жақты саралап, екі халықтың шығармаларын бір-бірімен салыстыру, жанрлық сипатын анықтау және көркемдік ерекшеліктерінің алғаш рет арнайы ғылыми-зерттеу нысанына айналуы зерттеу жұмысымыздың өзектілігін көрсетеді.

Зерттеу нысаны. Қазақ әдебиетіндегі М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» (1910), Т. Жомарбаевтың «Қыз көрелік» (1912), С. Көбеевтің «Қалың мал» (1913), С. Торайғыровтың «Қамар сұлу» (1914), «Кім жазықты?» (1915), М. Кәшімовтің «Мұңлы Мариям» (1915) романдары қытай әдебиетіндегі Лиңнан Юйи Ханым «Шығыс Еуропа қаһарман қызы» (1902), Хайтяньдусяоцзының «Нүйва тасы» (1904), Цю Цзиннің «Цзиңвэй тасы» (1905), И Соның «Хуаң Сюцю» (1907), У Цзяньжынның «Қайғы теңізі» (1906), Фу Линнің «Махаббат теңізінің тасы» (1906), Хэ Жыньяның «Аппақ алмұрт гүлінің рухы» (1913) шығармалармен салғастыра, салыстыра талдауда негізге алынды.

Зерттеудің мақсаты:

XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстан және Қытай әдебиетіндегі әйел теңдігі тақырыбындағы романдарды салыстыра талдау нәтижесінде олардың арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау, екі елдегі заманауи романдардың дамуының эволюциясын түсіну және олардың ортақ сипаттарын табу.

Зерттеудің міндеттері:

- XX ғасырдың бірінші жартысында қазақ және қытай әдебиетінің өтпелі кезеңінде екі елдің жазушыларының көркемдік ізденістері мен жаңашылдықтарын сипаттау;
- роман мақсаты мен шығармалардың таралу жағдайы арасындағы байланыстарды айқындау, көркемдік әдістердің сәйкестігін көрсету;
- әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ, қытай романдарының құндылығын бүгінгі күн тұрғысынан жаңаша бағамдау;
- XX ғасырдың басындағы әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ пен қытай романдарын салыстыру арқылы екі ел әдебиеті арасындағы көркемдік идеялар мен ізденістердің ұқсастығын көрсету.

Зерттеу жұмысының ғылыми-әдістемелік негізі. XX ғасырдың басындағы әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ, қытай романдарын салыстыру барысында бұл тақырыпқа қатысты қазақстандық және қытайлық ғалымдардың ғылыми-әдістемелерін негізге аламыз. Еңбегімізде қазақ әдебиеттанушы ғалымдары: Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Сәбит Мұқанов, Мұхтар Әуезов, Бейсембай Кенжебаев, Зәки Ахметов, Зейнолла Қабдолов, Рымғали Нұрғали, Әнуар Дербісәлин, Шерияздан Елеукенов, Зинов-Ғабден Қабиұлы Бисенғали, Өмірхан Әбдиманұлы, Алуа Берікбайқызы Темірболат; қытай әдебиеттанушы ғалымдары: Лу Синь, Ху Ши, Ваң Говэй, Аиң, Гуо Морую, Ху Шіин, Яң И, Чэн Пинюань, Чжао Ихың; ресейлік әдебиеттанушылар: Виссарион Белинский,

Вадим Кожинов және Михаил Бахтин; батыстық ғалымдар: Сеймур Чатман, Уэйн Бут және Ян Уот т.б. ғылыми-әдістемелік негіздері бағыт-бағдар ретінде ұстанылды.

Зерттеу жұмысының әдістері. Диссертацияда тарихи-функционалдық, салыстырмалы-типологиялық және кешенді әдіс-тәсілдер қолданылды.

Зерттеу жұмысының теориялық және тәжірибелік мәні. Зерттеу жұмысымыз XX ғасырдың басындағы қазақ, қытай романдарындағы әйел теңдігі тақырыбының көрініс табуының ерекшеліктерін салыстыру арқылы XIX-XX ғасырлар тоғысындағы Қазақстан мен Қытайдың әлеуметтік ортасы, қоғамдық ой-санасы және әдеби даму салаларындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетеді.

Әйел теңдігі тақырыбындағы романдар – қазақ әдебиеті үшін де, қытай әдебиеті үшін де заманауи әдебиеттің даму барысында үлкен рөл атқарған шығармалар. Сондықтан оларды салыстыру тек екі елдің зиялы қауымына бір-бірінің әдеби дәстүрін таныстыруға көмектесіп қана қоймай, екі ел ғалымдарының қоғамдық даму үрдісі мен ұлттық психологиясын түсінуіне атсалысады. Зерттеудің материалдарын, нәтижелерін «Салыстырмалы әдебиеттану», «Әлем әдебиетінің тарихы», «Әдебиеттің даму заңдылықтары» тәрізді теориялық, практикалық курстарына пайдалануға болады. Сонымен қатар «XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті», «XX ғасырдағы қытай романдары», «Әдебиеттегі дәстүр және жаңашылдық» сияқты XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басындағы қазақ, қытай әдебиетіне арналған курстарға қосымша материалдар ретінде қолдануға болады.

Зерттеу жұмыстың ғылыми жаңалығы:

– бұл еңбек XX ғасырдың бірінші жартысында әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ және қытай романдарын көркем идея мен көркемдік әдіс-тәсілдер тұрғысынан салыстырып, талдайтын алғашқы зерттеу жұмысы;

– қазақ және қытай әйел теңдігі тақырыбындағы романдарының өз елі әдебиетінің даму процесіндегі рөлін тұңғыш рет салыстырып қарастырып, олардың арасындағы ұқсастар мен айырмашылықтары айқындалып көрсетілді;

– тұңғыш рет әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ романдарындағы өлеңдер прозиметр деген әдеби форма тұрғысынан талданып, олардың халықты ағартуда атқаратын қызметі анықталды;

– XX ғасырдың бірінші жартысындағы әйел теңдігі тақырыбындағы романдардың мақсаты мен шығармалардың таралу жағдайы арасындағы байланыстарды айқындап, тыңдарманға арналған роман деген жаңа ұғым ұсынылды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

– қазақ және қытай романдарында әйел теңсіздігі мәселесінің бас көтеруінің себебі бір-біріне ұқсайды: XX ғасырдың басында батыстық, ресейлік немесе жапондық мәдениет пен әдебиет ықпалынан біртіндеп қазақ және қытай зиялылары мән берген қоғамның өзекті, тіпті ең басты мәселелерінің біріне

айналды;

– XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ, қытай жазушыларының әйел теңсіздігі мәселесі туралы көзқарастары бір-біріне ұқсайды – бұл мәселені халықтың ұлт-азаттығымен байланысты қарастырып, қыздардың білім алуы мен бас бостандығы мәселесіне мән береді;

– жаңа сипатты романға қалам тартқан қазақ және қытай зиялыларының мақсаты бірдей – роман арқылы халықты ояту, сауатсыз бұқараға ағартушылық идеяларды жеткізу;

– XX ғасырдың басындағы әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ романдары мен қытай романдарының көлемі шағын, қарасөз бен өлең араласып жазылған. Ол шығармалар батыстық роман жанрының талаптарына толықтай жауап бере алмағанымен, өз заманының қоғамдық жағдайына сәйкес келеді, оларды тыңдарманға арналған роман деп санауға болады;

– XX ғасырдың бірінші жартысында әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ және қытай романдары екі елдің әдебиетінде де атқаратын рөлі бірдей – өтпелі кезеңде елдің әдеби дәстүрін жалғастыру, жаңашылдыққа қадам басу.

– екі елдің әдебиетінде әйел теңдігі тақырыбы деген ұғымның айырмашылығы бар: «әйел теңдігі» тақырыбы қытай әдебиетінде екі категорияға бөлінеді – «әйелдердің елді құтқаруы» және «қыздардың феодалдық этиканы сақтау үшін бас бостандығына қол жеткізе алмауы», қазақ әдебиетінде бұл тақырып қыздың бас бостандығы және ер адаммен тең дәрежеде білім алу мүмкіндігі ретінде түсіндіріледі.

– әйел теңдігі тақырыбындағы қазақ және қытай романдарында да махаббат үшін бәрін құрбан ететін кейіпкерлерді сомдап, көбіне соңы трагедиямен аяқталып, кейіпкердің ішкі жан дүниесі терең суреттеледі. Алайда бұл сипаттар қытай романдары үшін дәстүр емес, жаңашылдық болып табылады.

– әйел теңдігі мәселесіне арналған қазақ романдарындағы өлеңдердің формасы дәстүрлі болғанымен, мазмұны, идеясы жаңа. Бұл тұрғыдан алғанда, романдардағы ағартушылық идеяларды насихаттайтын өлеңдер авторлардың көркемдік ізденістері деп айтуға болады.

– әйел теңдігі мәселесіне арналған қазақ және қытай романдарындағы өлеңдер екі ел халқына, әсіресе сауатсыз бұқараға ағартушылық идеяларды насихаттауда маңызды рөл атқарады. Олар романның кемшілігінен гөрі, шығарма жақсырақ таралуы үшін қолданылатын көркемдік тәсіл деп айтуға болады.

Зерттеу жұмысының жариялануы және мақұлдануы.

Диссертациялық жұмыстың негізгі мазмұны бойынша отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 7 ғылыми мақала жарияланды. Олардың ішінде 3 мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті белгілеген журналдарда, 1 мақала Scopus мәліметтер базасына енетін рейтингі жоғары халықаралық ғылыми басылымда және 3 мақала халықаралық конференция материалдарының жинағында жарияланды.

Диссертацияның қолжазбасы Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультеті қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының кеңейтілген

мәжілісінің 25.01.2024 ж. №11 хаттамасының шешімі негізінде қорғауға ұсынылды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысы кіріспеден, үш тарау мен қорытындыдан, сондай-ақ пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.